

Obitelj i razvojne karakteristike djeteta

Hunjadi, Emili

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:023760>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-16**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Emili Hunjadi

OBITELJ I RAZVOJNE KARAKTERISTIKE DJETETA

Završni rad

Čakovec, 2024.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Emili Hunjadi

DIJETE I RAZVOJNE KARAKTERISTIKE DJETETA

Završni rad

Mentor rada: doc. dr. sc. Tea Pahić

Čakovec, 2024.

SADRŽAJ

Sažetak	4
Summary	5
1. Uvod.....	1
2. Uloga obitelji i okoline u dječjem razvoju.....	3
2.1 Funkcije obitelji.....	3
2.2 Uloga majke i oca u dječjem razvoju	5
2.3 Uloga djedova i baka u dječjem razvoju	8
2.4 Uloga odgojitelja u dječjem razvoju	8
3. Čimbenici koji imaju utjecaj na razvoj djeteta unutar obiteljskog okruženja.....	9
3.1 Stilovi roditeljstva	9
3.2 Socioekonomski status	13
3.3 Etnička pripadnost.....	15
3.4 Utjecaj razvoda na razvoj djeteta.....	15
3.5 Ostali čimbenici utjecaja na obitelj	19
4. Zaključak.....	23
5. Literatura.....	24

Sažetak

Kad govorimo o obitelji, zapravo govorimo o zajednici. Na tu zajednicu mogu utjecati različiti čimbenici. Jedan je od čimbenika socioekonomski status koji obuhvaća bogatstvo i siromaštvo, veličinu obitelji i njeni članovi te osobnost i karakteristike tih članova. Razvoj djeteta ovisi o svemu navedenom. Djeca koju roditelji zlostavljaju imaju teške razvojne posljedice koje se mogu nastaviti i u adolescenciji. Još jedan čimbenik koji može utjecati na razvoj djeteta jest rastava braka roditelja. Rastava među roditeljima može biti mirna, odnosno sporazumna, ili bučna. U oba je slučaja bitno da se roditelji prvenstveno usmjere na to da djetetu, što više mogu, olakšaju to razdoblje. Da bi dijete što bezbolnije podnijelo rastavu roditelja, ključna je komunikacija koja mora biti izravna i prilagođena dobi djeteta. Glavnu ulogu u djetetovom razvoju imaju roditelji. Kako bi se dijete kvalitetno razvijalo, roditelji trebaju biti uključeni u njegov odgoj, postavljati granice i učiti ga odgovornosti, ali i podržavati ga, slušati i vjerovati mu. Osim roditelja, u razvoju djeteta veliku ulogu imaju bake i djedovi, te odgojitelji. O tome kako će dijete reagirati u određenim situacijama i kako će se s njima nositi, uvelike ovisi o tome kojim se odgojnim stilom koriste njegovi roditelji. Razlikujemo četiri vrste odgojnih stilova: autoritativni, autoritarni, permisivni i neuključeni. Najuspješnijim se odgojnim stilom smatra autoritativni, zbog ravnoteže između potpore i poštovanja te postavljanja jasnih granica ponašanja. Odgojne metode također treba prilagoditi i dobi djeteta. Porastom djetetovih godina važno je postupno smanjivati kontrolu i davati djetetu više autonomije kako bi naučilo biti odgovorno. Najveći je izazov za roditelje vrijeme prilagodbe promjenama.

Ključne riječi: obitelj, dijete, razvojne karakteristike, stilovi roditeljstva

Summary

When we are talking about family, we are essentially talking about community. This community can be shaped by various factors, including socioeconomic status, which can be related to wealth and poverty, the size of the family and its members, and their individual characteristics. These factors play a crucial role in a child's development. Therefore, children abused by their parents often face severe developmental consequences that can persist into adolescence. Another factor that can impact a child's development is their parent's divorce. This can be either peaceful and consensual, or noisy. In both cases, it is important that parents primarily focus on making this period as easy as possible for the child. In order for the child to bear the separation of their parents as painlessly as possible, communication is key – it should be direct and tailored to the child's age. Parents are fundamental in a child's development. In order for the child to develop well, parents actively participate in their upbringing by establishing boundaries and teaching them responsibility, while also providing support, listening and trusting them. Apart from parents, grandparents and educators also wield considerable influence. The way a child will respond to certain situations and handle them will largely depend on the parenting style employed by their parents. We distinguish four types of parenting styles; authoritative, authoritarian, permissive and uninvolved. The authoritative style is often deemed most effective, as it strikes a balance between nurturing and respect, as well as setting clear behavioral boundaries. Educational methods should also be adjusted according to the child's age. As the child grows older, it is important to gradually reduce control and foster greater autonomy to help them learn responsibility. The most challenging aspect for parents is the time of adaptation to these changes.

Key words: family, child, developmental characteristics, parenting styles

1. Uvod

Pojam obitelj može se definirati na mnogo načina. Različite znanstvene discipline definiraju i pristupaju obitelji ovisno o području kojim se bave. Međutim, kako navodi Rosić (2005) bez obzira na mnoštvo razlika, svi se znanstvenici slažu u jednom: obitelj je društvena, to jest socijalna i biološka zajednica. U njoj se stvaraju prve socijalne situacije i životna iskustva, formiraju se moralne norme, vrijednosti, aktivnosti i umijeća. Mogli bismo reći da se zapravo stječu osnove odgoja u svim životnim područjima (Rosić, 2005). Na obiteljske odnose utječu različiti čimbenici. Jedan od njih je socioekonomski status koji je povezan sa veličinom obitelji i vremenom kad se ona zasniva. Roditelji koji imaju visoke prihode, najčešće su vrlo zaposlene osobe pa je zbog toga interakcija s djecom smanjena. Samim time roditelji ne prakticiraju roditeljstvo koje bi poticalo zdrav razvoj djeteta (Berk, 2015). Što se tiče roditelja čiji su prihodi izrazito niski, kvalitetno roditeljstvo i razvoj djece također su zanemareni. Obitelji se, u usporedbi s 1960-im godinama, smanjuju (Berk, 2015). Neki od razloga za to jesu učinkovita kontracepcija, kompatibilnosti manjih obitelji, odgoda rađanja djece do ekonomske sigurnosti te razvod. Postojanje braća i sestara jest velika dobrobiti u razvoju djece, no ovaj čimbenik nije presudan za kvalitetan razvoj. Ono što svakako negativno utječe na kvalitetu razvoja djeteta su roditelji zlostavljači (Berk, 2015). Jedan od stresnih događaja koji može zadesiti obitelj je i rastava braka. (Klarin, 2006).

Glavna uloga roditelja je poticanje cjelovitog razvoja djeteta (Ljubetić, 2007). Osim roditelja, u tome sudjeluju djedovi i bake, koji ponekad preuzimaju ulogu zamjenskog roditelja, ili pak mogu biti izvor emocionalne i financijske podrške (Cherlin i Furstenberg, 1986, Kornhaber i Woodward, 1985, Rinsley i Parke, 1988; sve prema Vasta i sur., 2005). Oni koji također imaju velik utjecaj na razvoj djeteta su odgojitelji koji s djetetom ponekad provode više vremena u danu nego roditelji (Shaffer, 2000; prema Klarin, 2006).

U ranom je djetinjstvu roditeljstvo fokusirano na zdrav socioemocionalni razvoj djeteta roditeljskim prepoznavanjem djetetovih potreba, brigom o djetetovoj sigurnosti, prihvaćanjem i dostupnošću te organizacijom okoline tako da bude poticajna za razvoj djeteta. Što se tiče predškolskog razdoblja, dobro je roditeljstvo usmjereno na razvoj djetetovih socijalnih vještina te na poticanje nezavisnosti (Obradović i Čudina-Obradović, 2003; prema Macuka, 2022). Razdoblje koje donosi dodatne zahtjeve za roditelje jest razdoblje adolescencije. U tom razdoblju roditelji primjećuju promjene u komunikaciji i odnosu s djecom. Baš je iz tog razloga bitna komunikacija s djetetom, uključenost roditelja u školu, uvažavanje djetetovog

mišljenja i donošenje zajedničkih odluka te izražavanje ljubavi i poštovanja (Obradović, Čudina-Obradović, 2003; prema Macuka, 2022).

2. Uloga obitelji i okoline u dječjem razvoju

U današnje vrijeme na obitelj se uglavnom gleda kao na složenu i povezanu cjelinu, kao na sustav koji se sastoji od više podsustava koji zajedno čine dio šireg sustava. Obitelj kao sustav karakterizira cjelovitost. To znači da su dijelovi sustava organizirani i u međusobnoj interakciji te da postoji hijerarhijska organiziranost međusobnog djelovanja sustava i nadsustava. Pri tome kompleksniji sustavi pokazuju višu razinu organizacije, autonomiju, cirkularnu kauzalnost, samoodržavanje te samoregulaciju (Bertalanffy, 1968; Simon i Stierlin, 1994; sve prema Brajša-Žganec, 2003). Nijedna teorija do danas nije potvrđena kao općeprihvaćena teorija obitelji na kojoj bi se temeljila istraživanja obiteljskog funkcioniranja. Neki autori naglašavaju da su dobri modeli procjene i kvalifikacije obiteljske strukture oni koji se bave teorijama obiteljske terapije i znanstvenim pristupima procjene i klasifikacije obitelji. Sa stajališta obiteljske terapije, kako navode Becvar i Becvar (1996; prema Brajša-Žganec, 2003) neki teoretičari naglašavaju da obitelj može biti funkcionalna i zdrava kao i disfunkcionalna i nezdrava. Znanstveni pristup obiteljskog funkcioniranja nastoji procijeniti i klasificirati obiteljsko funkcioniranje na nekoliko dimenzija koje nisu ograničene idejama različitih škola obiteljske terapije. (Olson i sur., 1979; prema Brajša-Žganec, 2003). Najvažnije kategorije obiteljskog funkcioniranja odnose se na obiteljsku strukturu, proces, afektivnost i obiteljsku orijentaciju (Fisher, 1976; prema Brajša-Žganec, 2003). U mnogim istraživanjima obiteljskog funkcioniranja naglašava se važnost obiteljske strukture kao što je obiteljska kohezivnost, orijentacija i organiziranost, te važnost obiteljske prilagodbe, afektivnosti, obiteljskog zadovoljstva, razvoja i zajedništva (Becvar i Becvar, 1996; Brassard, 1986; Grotevant i Carlson, 1989; sve prema Brajša-Žganec, 2003).

2.1 Funkcije obitelji

Kako navode Lancaster i Whitten (1980; prema Brajša-Žganec, 2003), standardni oblik obitelji pojavio se je prije više desetaka tisuća godina među našim lovačko-sakupljačkim predcima. Takav oblik obitelji podrazumijeva cjeloživotnu povezanost muškarca i žene koji brinu o svojoj djeci sve dok ne budu dovoljno zreli da brinu sami o sebi. Ljudski obiteljski obrazac poboljšavao je preživljavanje jer je osiguravao relativno uravnotežen broj muškaraca lovaca i žena sakupljačica unutar grupe te je na taj način zaštita od gladovanja bila osigurana. Produljeni odnos između muškarca i žene povećao je sigurnost muškarca da je novorođena beba baš njegov potomak, što ga je motiviralo da djetetu i majci osigura zaklon i hranu te da sudjeluje u odgoju djeteta kako bi vjerojatnost djetetova preživljavanja bila veća (Bjorklund, Yunger i Pellegrini, 2002; Geary, 2000; sve prema

Brajša-Žganec, 2003). S obzirom na to da su ekonomske i socijalne obaveze među članovima obitelji bile neophodne za preživljavanje, razvile su se emocionalne veze koje su doprinijele dugoročnoj povezanosti obitelji (Nesse, 1990; Williams, 1997; prema Brajša-Žganec, 2003). Obiteljska je jedinica naših evolucijskih predaka, osim što je poticala preživljavanje, imala i druge bitne funkcije za društvo. Neke od njih su reprodukcija odnosno zamjena umrlih članova, ekonomske funkcije kao što su produkcija i distribucija dobara i usluga, društveni red u smislu osmišljavanja postupaka koji će dovesti do smanjenja sukoba i održavanje reda, socijalizacija, odnosno priprema mladih u postojanju kompetentnih članova društva te sudjelovanja i da sudjeluju u njemu te emocionalna podrška, to jest pomoć drugima u preživljavanju emocionalnih kriza. Društva su s vremenom postajala sve složenija, pa su tako i obiteljski zahtjevi povećali i postali preveliki da bi ih mogla sama zadovoljiti. Zbog toga su se razvile različite institucije kojima je cilj bio pomoći s nekom od funkcija, a obitelji bi postajale povezane s većim društvenim strukturama (Parke i Kellam, 1994; prema Brajša-Žganec, 2003).

Osim funkcije preživljavanja, obitelj ima i emocionalnu funkciju. U patrijarhalnim obiteljima pokazivanje emocija je sporedna funkcija. Čak se i zabranjuje pokazivanje emocija svim članovima obitelji. S druge strane, u suvremenom je društvu, pokazivanje emocija vrlo važno, zbog čega emocija dobile i mjesto u hijerarhiji potreba (Janković, 2008). Prema Janković, 2008, str. 151) „Čovjeku su, na razini vrste, ljubav i njoj srodne emocije presudne za održavanje dinamičke ravnoteže organizma i u zreloj dobi, a za novorođenčad i djecu su one presudan čimbenik i biološkog opstanka.“ Obitelj bi trebala biti mjesto u kojemu, i djeca i odrasli, mogu otvoreno razgovarati, i iskreno razmjenjivati pozitivne emocije. Na taj način zadovoljavaju i osobne emocionalne potrebe, ali uspostavljaju i otvorenu komunikaciju u kojoj nema stroge kontrole niti straha od situacije nerazumijevanja ili sukoba. Osim razmjene pozitivnih emocija, emocionalna je funkcija obitelji i kompenzacija negativnih emocija. Dakle, emocionalna funkcija je presudna za opću kvalitetu života obitelji (Janković, 2008). U suprotnom, ako roditelji imaju bračne probleme, često su u konfliktu ili se razvode, kod djece to može uzrokovati depresiju, povlačenje, veću agresivnost, smanjenu socijalnu kompetenciju, zdravstvene probleme, loše opće postignuće i slabije ocjene u školi (Gottman i Katz, 1989; Katz i Gottman 1993; 1995; sve prema Brajša-Žganec, 2003).

Među funkcijama obitelji socijalizacija je ona koja se bavi dječjim razvojem, odnosno priprema mlade za to da postanu kompetentni članovi društva u kojem sudjeluju (Berk, 2015). Roditelji svoju djecu počinju socijalizirati oko druge godine života jer su tada djeca sposobna

poslušati njihove upute. Roditelji postupno pojačavaju socijalizacijske pritiske s godinama, ali se razlikuju po načinu na koji obavljaju taj zadatak.

Termin *obiteljski sustav* označava mrežu međuovisnih odnosa (Bornstein i Sawyer, 2006; Parke i Buriel, 2006; prema Berk, 2015). Ovi sustavni utjecaji djeluju i direktno i indirektno (Berk, 2015). Kad govorimo o direktnom utjecaju, roditelji i djeca međusobno mogu izravno utjecati jedni na druge na više načina. Istraživanja pokazuju činjenicu da su, kada su roditelji čvrsti ali topli, djeca sklona poslušati njihove zahtjeve. Nadalje, ukoliko djeca surađuju, njihovi će roditelji i u budućnosti biti nježni i topli. S druge strane, roditelji čija su djeca disciplinirana na grub i nestrpljiv način, imaju djecu koja se bune i opiru. S obzirom na to da je loše ponašanje djece stresno za roditelje, ponekad pojačaju korištenje kazne, zbog čega djeca postaju još neposlušnija (Stormshak i sur., 2000; Whiteside-Mansell i sur., 2003; sve prema Berk, 2015). Kako navodi Berk (2015), utjecaj obiteljskih odnosa na razvoj djece postaje složeniji kada interakcija između bilo koja dva člana obitelji bude pod utjecajem drugih prisutnih u okruženju. *Treća strana* tako može služiti kao podrška u razvoju, ali ga može i narušiti. Na primjer, ukoliko je bračni odnos roditelja pažljiv i topao, roditelji će se vjerojatno upustiti u djelotvorno suroditeljstvo u kojem će se međusobno podržavati. Takvi roditelji imaju privrženi odnos sa svojom djecom te ih više hvale, a manje grde i prigovaraju. S druge strane, roditelji čiji je brak pun neprijateljstva, često se jedno drugom miješaju u odgojne postupke, manje su osjetljivi na potrebe djece i vjerojatnije će kažnjavati i kritizirati djecu (Caldera i Lindsey, 2006; Cox, Paley i Harter, 2001; McHale i sur., 2002; sve prema Berk, 2015). Takva djeca pokazuju mnoštvo problema povezanih s poremećenom emocionalnom sigurnošću i emocionalnom samoregulacijom (Harold i sur, 2004; prema Berk, 2015). Kako navode Davies i Lindsay (2004; prema Berk, 2015), kod djevojčica se najčešće javljaju internalizirane poteškoće strašljivosti, zabrinutosti, okrivljavanja sebe i pokušaja popravljavanja roditeljskog odnosa. Nasuprot tome, kod dječaka se češće javljaju eksternalizirane poteškoće poput agresivnosti i ljutnje. No čak i kad roditeljske svađe otežavaju prilagodbu djece, ostali članovi obitelji mogu pridonijeti uspostavi djelotvorne interakcije (Berk, 2015).

2.2 Uloga majke i oca u dječjem razvoju

Uloga roditelja je poticanje cjelovitog razvoja djeteta stvaranjem poticajnih uvjeta, uključenošću u njegov odgoj i obrazovanje, postavljanje jasnih i čvrstih granica te učenje vlastite odgovornosti. Također je važno da podržavaju svoje dijete, slušaju ga i vjeruju mu, ohrabruju ga, poštuju i pregovaraju s njim (Ljubetić, 2007). Djeca, čiji roditelji ne prakticiraju

ova ponašanja, teže podnose neuspjeh i ostvaruju svoje potencijale, te se ne znaju nositi s kritikama (Hrpka, 2007).

Uloga majke

Glavna je uloga majke ta da voli. Majka je ta koja prva mora djetetu dati dovoljnu količinu ljubavi kako bi dijete imalo osjećaj sigurnosti i kako bi se razvijalo normalno. Zahvaljujući tome, u djetetu će se najprije formirati odgovarajuća ljubav prema majci, a zatim i prema ostalim članovima obitelji. Dakle, ljubav je u majčinskim odnosima najvažnija, no ipak, ljubav nije jedina aktivnost majke u obitelji. Osim ljubavi, majka, kao i otac, mora imati određeni autoritet, no on ne smije biti nametnut, već također mora proizlaziti iz ljubavi. (Rosić, 2005). Kada govorimo o učenju djeteta, najčešće je majka ta koja pridonosi djetetovu učenju, obraćanjem djetetu kada isprobava nešto, postavljanjem konkretnih pitanja ili imenovanjem dječje radnje. Osim poticajne okoline za učenje su važni i materijali za učenje. Pri tome nije bitna količina tih materijala, već kvaliteta i primjerenost. Pažnja roditelja, vođenje kroz učenje te davanje povratne informacije, još su od najranije dobi vrlo važni za razvoj govora i kognitivni razvoj. U dojenačkoj dobi, kada dijete još uvijek ne zna govoriti, majka potiče razvoj govora na način da odgovara na glasanje djeteta. To može raditi tako da ga ponavlja ili mu se obraća cijelovitim rečenicama (Miljević-Ridički, 2015). Što se tiče daljnjeg djetetova razvoja, jednom kad ono postane odrastao čovjek, majka mu postaje predmet poštovanja, razumijevanja i idealne identifikacije (Rosić, 2005).

Uloga oca

Većina se istraživanja bavi majkama. Ako i govorimo o ulozi oca, najčešće se govori o tome kakvu ulogu na razvoj djeteta ima očeva neprisutnost (Pruett, 2000; prema Vasta, Haith i Miller, 2005). Bez obzira na to, očevi imaju veliku ulogu u odgoju i važne su osobe u obitelji (Bornstein i Cowan, 1988., Hewlett, 1992.; prema Vasta i sur., 2005). Očevi, u odnosu na majke, provode manje vremena s djecom, čak i kada su oba roditelja kod kuće (Belsky, Gilstrap i Rovine, 1984., Lamb, 1981.b; prema Vasta i sur., 2005). To ne znači da očevi nisu sposobni biti dobri skrbnici (Belsky i sur., 1984., Parke i Tinsley, 1981.; prema Vasta i sur., 2005) Briga o djetetu ipak nije tipičan način interakcije između djeteta i očeva. Njihova najčešća interakcija podrazumijeva fizičku stimulaciju i igru, posebno kad su u pitanju dječaci (Lamb 1991b., Power i Parke, 1983.; prema Vasta i sur., 2005). Znatno interes pokazan je na temu privrženosti očeva i djece. Obično je majka primarni skrbnik, pa se postavljalo pitanje hoće li dijete razviti snažnu emocionalnu privrženost prema kome drugome. Odgovor je, naravno, potvrđan. Djeca postaju snažno privrženima svojim očevima, a i očevi povratno

doživljavaju iste osjećaje (Main i Weston, 1981., Palkowitz, 1984.; prema Vasta i sur., 2005). Nadalje, postavlja se pitanje je li djetetov odnos s ocem jednak kao i odnos s majkom. Djetetova privrženost ocu može biti potpuno različita (Bridges, Connell i Belsky, 1988., Fox, Kimmerly i Schafer, 1991; prema Vasta i sur., 2005), i može odražavati očevu osjetljivost i reakcije prema djetetu (Cox i sur., 1992., Easterbrooks i Goldberg, 1984.; sve prema Vasta i sur., 2005) Ipak, čak i kad dijete i otac imaju vrlo siguran odnos, on najvjerojatnije nije tako snažan kao između djeteta i majke. Istraživanja su pokazala da djeca, u situacijama u kojima su uplašeni, prije traže kontakt s majkom nego s ocem (Clarke-Stewart, 1978.; prema Vasta i sur., 2005). Očevi, nažalost, mogu biti i izvor negativnog utjecaja na djecu. Većina je istraživanja, koja su se bavila roditeljskom depresijom, psihopatologijom i zlostavljanjem, uključivala majke, no postojanja ovih teškoća kod očeva također može imati štetni utjecaj na djetetov razvoj (Phares, 1992., Phares i Compas, 1992.; prema Vasta i sur., 2005). Očevi imaju značajnu ulogu prilikom djetetova usvajanja spolne uloge (Vasta i sur., 2005).

Na oca se nekad gledalo kao na izvor moralne i financijske podršku. U skladu s tim, djeca su primarnu privrženost razvijala s majkama (Newland i Coyl, 2010; prema Cvrtnjak, 2013). Većina literatura o roditeljstvu bila je namijenjena ženama kako bi one postale što bolje majke, dok takva literatura za očeve nije postojala. Važnost utjecaja majke na razvoj djeteta bila je toliko isticana da je svaki kontakt sa drugom osobom ostao neprimjetan. Roditeljstvo se smatralo dužnošću majke, dok se figura oca kao roditelja zanemarivala (Cabrera, Tamis'LE Monda; Bradley, Hoffert i Lamb, 2000, Carpenter, 2002; sve prema Cvrtnjak, 2013). Pojam očinstva najviše se promijenio u zadnjih trideset godina. Sve je više očeva postalo nezadovoljno takvim stanjem, te nastoje unaprijediti današnje očinstvo (Newland, Coyl i Freeman, 2008; prema Cvrtnjak, 2013). Angažman očeva može znatno utjecati na ponašanje i mentalno zdravlje djeteta. Posebno se razvijaju pozitivni odnosi između očeva i sinova. Sinovi koji sa svojim ocem imaju pozitivan odnos, rjeđe će upadati u sukobe. Oni kojima su očevi pozitivan uzor, usvajaju zdrav rodni identitet i bolju svijest o svojim osjećajima. Djevojčice, koje u svom razvoju imaju uključene očeve, kasnije imaju manje problema s mentalnim zdravljem. Osim toga, one koje od oca dobivaju iskrene pohvale, kasnije odrastu u neovisne i samostalne žene (Evans Grubbs i Parkin, 2013; prema Cvrtnjak, 2013).

2.3 Uloga djedova i baka u dječjem razvoju

Djedovi i bake, u nekim obiteljima, imaju vrlo važne uloge. Kad nekih mogu biti izvor emocionalne ili financijske podrške roditeljima, ili pak, ponekad, mogu biti zamjenski roditelj, učitelj, odgojitelj ili suigrač za svoje unuke (Cherlin i Furstenberg, 1986., Kornhaber i Woodward, 1985., Rinsley i Parke, 1988.; sve prema Vasta i sur., 2005). Priroda njihova odnosa sa vlastitom djecom i unucima, te uloga koju u obitelji imaju, ovisi o nekoliko činitelja (Clingempeel i sur., 1992.; prema Vasta i sur., 2005). Jedan od njih je, na primjer, ustroj obitelji. Ukoliko obitelj ima oba roditelja, vjerojatnije je da će utjecaj djedova i baka biti manje izravan, te da će oni biti više u pozadini. S druge strane, kada je u obitelji jedan roditelj odsutan, uloga djedova i baka se povećava pa djeca samim time ostvaruju veću bliskost s njima. Ukoliko roditelji stupe u novi brak, uloga djedova i baka opet postaje manja (Vasta i sur., 2005). Utvrđeno je i to da je odnos djedova i baka povezan s dobi i spolom njihovih unuka. Što se tiče djece mlađe dobi, odnos dječaka i djevojčica s bakama i djedovima je jednako blizak, no u pubertetu su dječaci ti koji postaju bliskiji s njima, dok se djevojčice počinju udaljavati od njih, posebno od djedova. To možemo objasniti time što je pubertet, između ostaloga, razdoblje emocionalnog stresa pa se djeca ponekad udaljavaju od roditelja i podršku traže negdje drugdje (Anderson i sur., 1989., Steinberg, 1988.; prema Vasta i sur., 2005). Tako će dječaci tu podršku zatražiti kod bake i djedova, dok će ju djevojčice prije potražiti kod prijateljica (Vasta i sur., 2005).

2.4 Uloga odgojitelja u dječjem razvoju

Polaskom djeteta u predškolsku ustanovu odgojitelj na neki način preuzima dio uloge roditelja (Hamilton i Howes, 1992.; prema Klarin, 2006) jer djeca predškolske dobi ponekad provode više vremena s odgojiteljem nego sa roditeljem (Shaffer, 2000.; prema Klarin, 2006). Zato se može reći da odgojitelj ima jako važnu ulogu u razvoju djeteta (Brown, 2000.; prema Klarin, 2006). Dijete već pri ulasku u predškolsku ustanovu pokazuje privrženost odgojiteljici, koja se s vremenom još povećava. Oblici interakcije koje dijete ostvari s odgojiteljicom, slični su onima koje ostvaruje s majkom (Howes, 2004.; prema Klarin, 2006). Odgajatelji imaju višestruke uloge u razvoju djece. Neke od njih su pružanje emocionalne potpore, poticanje razvoja, vođenje i upravljanje te medijator pri uspostavi i održavanju vršnjačkih odnosa (Howes i Hamilton, 1993.; prema Klarin, 2006). Uloga odgojitelja mijenja se s dobi djece. Kod najmanje djece njihova je uloga prepoznavanje dječjih potreba i njihovo zadovoljavanje. Kako djeca rastu, odgojiteljeva uloga postaje i potpora vršnjačkim odnosima, poticanje učenja kroz igrovne aktivnosti te strukturiranje okoline. Dakle, s povećanjem dobi

djece, raste i uloga odgojitelja kao učitelja, dok uloga odgojitelja kao osobe koja pruža njegu, opada. Jedan od problema s kojima se djeca i odgojitelji u praksi susreću jest stabilnost odgojitelja. Premještanje djeteta iz skupine u skupinu ili iz vrtića u vrtić te stalna promjena odgojitelja, vrlo je stresno za dijete (Klarin, 2006). Kako navode Howes i Hamilton (1992; prema Klarin 2006), djeca koja su promijenila odgojiteljicu, s novom ne stvaraju takvu privrženost kao sa starom.

3. Čimbenici koji imaju utjecaj na razvoj djeteta unutar obiteljskog okruženja

Brojna istraživanja potvrđuju da autoritativni stil dovodi do povoljnog razvoja djece i adolescenata različitog socioekonomskog statusa i kulture (Crouter i Head, 2002; Slicker i Thornberry, 2002; Vazaonyi, Hibbert i Snider, 2003; sve prema Berk, 2015). Osim toga, na razvoj djeteta utječu i odnosi među članovima obitelji, ali i socioekonomski status, etnička pripadnosti, veličina obitelji, posvojenje djece, homoseksualne obitelji, roditelji zlostavljači te razvod.

3.1 Stilovi roditeljstva

Stilovi roditeljstva jesu kombinacija roditeljskih ponašanja koje oni prakticiraju u različitim situacijama, te na taj način stvaraju odgojnu klimu. Četiri su tipa stilova odgoja, a njihova je razlika u zahtjevnosti roditelja prema djeci te toplini koju im pružaju (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Diana Baumrind je u znanstvenim istraživanjima sakupljala informacije o odgoju djece na način da je promatrala roditelje u interakciji s njihovom predškolskom djecom (Baumrind, 1971; Baumrind i Black, 1967; prema Berk, 2015). Njezini nalazi te nalazi onih koji su proširili njezin rad, ukazuju na tri značajke koje razlikuju učinkoviti od manje učinkovitih stilova: (1) prihvaćanje djeteta i uključenost u djetetov život, čime se uspostavlja emocionalna veza s djetetom, (2) kontrola djeteta, čime se potiče zrelije ponašanje; i (3) davanje autonomije, čime se ohrabruje samopouzdanje (Barber i Olsen, 1997; Gray i Steinberg, 1999; Hart, Newell i Olsen, 2003; sve prema Berk, 2015).

Autoritativni odgojni stil

Autoritativni odgojni stil je najuspješniji pristup odgoju. Podrazumijeva visoko međusobno prihvaćanje i uključenost, prilagođene tehnike kontrole te primjereno davanje autonomije. Karakteristike autoritativnog roditelja jesu toplina, pažljivost i osjetljivost na potrebu svog djeteta. S jedne strane, roditelji uspostavljaju ugodne i emocionalno ispunjavajuće odnose s djetetom koji dijete privlače u blisku vezu, dok s druge strane provode čvrstu i razumnu kontrolu. To podrazumijeva inzistiranje na odgovarajućoj zrelosti, navođenje razloga za svoja očekivanja te korištenje trenutaka discipliniranja kao „trenutke za učenje“ kako bi na taj način potaknuli samoregulaciju djeteta. Osim toga, autoritativni roditelji prakticiraju postupno, odgovarajuće davanje autonomije dopuštajući djetetu da sam odlučuje u područjima u kojima je spremno donositi odluke. Pridaju važnost i komunikaciji, potičući dijete na izražavanje svojih misli, želja i osjećaja. Kad se roditelj i dijete ne slažu, autoritativni roditelji teže zajedničkom donošenju odluka, ako je to moguće (Kuczynski i Lollis, 2002; Russell, Mize i Bissaker, 2004; prema Berk, 2015). Tijekom djetinjstva i adolescencije, autoritativno roditeljstvo je povezano s mnogim aspektima djetetove kompetentnosti, kao što su samokontrola, suradljivost, optimistično raspoloženje, ustrajnost u zadatku, visoko samopoštovanje, suradljivost, osjetljivost na roditeljska gledišta, moralna i socijalna zrelost te povoljni školski uspjeh (Amato i Fowler, 2002; Aunola, Stattin i Nurmi, 2000; Gonzalez i Wolters, 2006; Mackey, Arnold i Pratt, 2001; Milevsky i sur., 2007; Steinberg, Darling i Fletcher, 1995; sve prema Berk, 2015). Djeca koja odrastaju u ovakvu okruženju, prema nekim su istraživanjima, obično samopouzdana, spontana, slobodna, radoznala, otvorena i društvena, te ostvaruju bolji školski uspjeh i ni pokazuju sklonost prema asocijalnim ponašanjima (Jovanović, 2007).

Roditelji čiji je stil odgoja autoritativan, često se prilagođavaju sve većim kompetencijama djece. Zbog toga se i njihovi odgojni postupci mijenjaju s dobi djece. Razvoju doprinose postupno smanjivanje kontrole i veće davanje autonomije (Berk, 2015). Poseban izazov roditeljima predstavlja vrijeme prilagodbe promjena. Tada njihov zadatak, između ostaloga, postaje prilagodba stupnju razvoja djeteta i njegovim potrebama u tim razvojnim razdobljima.

Količina vremena koju djeca provode s roditeljima u srednjem djetinjstvu poprilično se smanjuje. Neovisnost djece postaje sve veća što znači da se roditelji moraju nositi s novim problemima. Bez obzira na te probleme i nove brige, roditeljima koji su tijekom ranijih godina uspostavili autoritativni stil, odgoj postaje lakši. Razgovor i objašnjavanje su najdjelotvorniji sa školskom djecom zbog njihove veće sposobnosti logičkog razmišljanja i

povećanog poštovanja zbog stručnog znanje roditelja (Collins, Madsen i Susman-Stillman; prema Berk, 2015). Maccoby (1984; prema Berk, 2015) tvrdi da kad djeca pokazuju da se sama mogu nositi s dnevnim aktivnostima, obvezama i odgovornostima, kontrola postupno prelazi s roditelja na dijete. Roditelji ne popuštaju do kraja, već koriste koregulaciju. To je oblik nadzora kod kojeg roditelji vrše opći nadzor, istovremeno puštajući djeci odgovornost za svoje odluke koje moraju donositi iz trenutka u trenutak. Koregulacija je moguća ako roditelj i dijete imaju topao i surađujući odnos, te ako se odnos osniva na davanju, primanju, i uzajamnom poštovanju.

Tijekom adolescencije javlja se težnja za autonomijom, odnosno osjećajem sebe kao samostalne osobe koja upravlja sama sobom. Autonomija ima dva bitna dijela, a to su emocionalna i ponašajna komponenta. U emocionalnu komponentu spada veće oslanjanje na sebe, a manje na roditelje dok u ponašajnu spada neovisno donošenje odluka vaganjem vlastite procjene i preporuka drugih kako bi se pomno odabralo što napraviti (Collins i Laursen, 2004; Steinberg i Silk, 2002; sve prema Berk, 2015). Autonomija je kod adolescenata blisko povezana s potragom za identitetom. Mladi ljudi koji uspješno izgrade životne ciljeve i vrijednosti koje su za njih značajne, su autonomni. Oni su ovisnost o roditeljima zamijenili odgovornijim odnosom (Berk, 2015).

Autoritarni odgojni stil

Autoritarni odgojni stil karakterizira nisko prihvaćanje i uključenost, visoku prisilnu kontrolu i nisko davanje autonomije. Takvi roditelji se često doimaju hladni i odbacujući; nerijetko omalovažavaju svoje dijete tako što mu se rugaju ili ga kritiziraju. Kontrolu postižu vikanjem, naređivanjem, kritiziranjem i prijetnjama. Oni donose odluke umjesto svog djeteta i očekuju da će ih dijete prihvatiti bez pogovora. U slučaju da se dijete suprotstavi, autoritarni roditelji pribjegavaju sili i kazni. Djeca autoritarnih roditelja su nesretna i anksiozna, te imaju nisko samopouzdanje i samopoštovanje. U slučajevima frustracije i lošeg raspoloženja, neprijateljski su nastrojena i, poput svojih roditelja, koriste silu ako ne dobiju što žele. Iako i djevojčice pokazuju emocionalno nekontrolirano ponašanje, ljutnju i prkos više iskazuju dječaci. Djevojčice će vjerojatnije od dječaka biti ovisne, bez interesa za istraživanje te zatečene kod izazovnih zadataka (Hart i sur., 2004; Nix i sur., 1999; Thompson, Hollis i Richards, 2003; sve prema Berk, 2015). Kako navode Steinberg, Blatt-Eisengart i Cauffman (2006; prema Berk, 2015), djeca i adolescenti koji su izloženi autoritarnom odgojnom stilu često imaju loš školski uspjeh. Međutim, zbog zabrinutosti njihovih roditelja oko kontroliranja njihova ponašanja, imaju bolji uspjeh i čine manje antisocijalnih djela nego

vršnjaci čiji roditelji ne postavljaju nikakve zahtjeve. Autoritarni stil također guši samoizražavanje i neovisnost kod djece. Osim neopravdane direktne kontrole u kojoj djeca moraju napraviti točno ono što im roditelji kažu, autoritarni roditelji se upuštaju i u suptilniju vrstu kontrole koja se naziva psihološka kontrola. Odnosi se na ponašanja pomoću kojih manipuliraju dječjim verbalnim izrazima, individualnošću i privrženosti roditeljima. Ovakvi roditelji nerijetko kritiziraju ili prekidaju djetetove ideje, odluke i izbor prijatelja u pokušaju da odlučuju o gotovo svemu umjesto svog djeteta. U slučaju nezadovoljstva uskraćuju ljubav, odnosno svoje emocije prema djetetu i pažnju usmjeravaju ovisno o djetetovoj poslušnosti. Osim toga, imaju i previsoka očekivanja koja nisu u skladu sa sposobnostima djeteta. Djeca i adolescenti koji su izloženi psihološkoj kontroli imaju probleme prilagodbe u koje spadaju anksiozna ponašanja povlačenja te prkosna i anksiozna ponašanja (Barber i Harmon, 2002; Silk i sur., 2003; sve prema Berk, 2015). Kada dođu do rane odrasle dobi, razvoj identiteta im je otežan, budući da nisu imali puno prilika za istraživanje (Luyckx i sur., 2007; prema Berk, 2015). Djeca, čiji se roditelji koriste autoritarnim odgojnim stilom, obično imaju nisko samopoštovanje i osjećaj bezvrijednosti. Povučena su, sklona čestim promjenama raspoloženja, imaju slabiji školski uspjeh, a čest je kod njih prisutan i perfekcionizam (Jovanović, 2007).

Permisivni odgojni stil

Permisivni odgojni stil je prihvaćajući i topao, ali neuključen. Permisivni roditelji su ili pretjerano popustljivi ili koriste premalo kontrole i nepažljivi su. Oni dopuštaju djeci da donose vlastite odluke u dobi u kojoj, još uvijek, nisu spremna za to, umjesto da im autonomiju daju postupno. Neki od primjera su odlazak u krevet kad god to djeca požele, gledanje televizije koliko požele te uzimanje obroka koje god žele. Također, ne trebaju naučiti ni pravila lijepog ponašanja niti obavljati bilo kakve kućanske zadatke. Iako postoje permisivni roditelji koji istinski vjeruju u ovaj pristup, mnogim drugima jednostavno nedostaje pouzdanja u vlastitu sposobnost utjecaja na ponašanje njihovog djeteta (Oyserman i sur., 2005; prema Berk, 2015). Djeca permisivnih roditelja su neposlušna, impulzivna i buntovna. Ako ih uspoređujemo s djecom čiji roditelji koriste više kontrole, ona su također prezahtevnija i ovisna o odraslima te pokazuju manju upornost u rješavanju zadataka, imaju lošiji školski uspjeh i ponašaju se anksioznije. (Barber i Olsen, 1997; Baumrind, 1971; Steinberg, Blatt-Eisengart i Cauffman, 2006; sve prema Berk, 2015).

Neuključeni odgojni stil

Neuključeni odgojni stil još se naziva i indiferentni ili zanemarujući. Prema Berk (2015), neuključeni odgojni stil kombinira nisko prihvaćanje i uključenost s malo kontrole i općom ravnodušnosti prema pitanjima autonomije. Ovakvi roditelji nerijetko su emocionalno neuključeni i depresivni zbog stresa koji dolazi sa različitim životnim situacijama pa zbog toga nemaju ni vremena ni energije za djecu. Mogu odgovarati na djetetove neposredne zahtjeve za lako dostupnim stvarima, ali ne uspijevaju koristiti strategije za poticanje dugoročnih ciljeva, poput slušanja djetetova mišljenja, uspostavljanja i provođenja pravila o zadaći i socijalnom ponašanju, praćenja djetetova kretanja i aktivnosti i usmjeravanja k odgovarajućim izborima. Takva su djeca sklona ovisničkom ponašanju, imaju slabiji uspjeh u školi i nisko samopouzdanje te osjećaj bezvrijednosti (Jovanović, 2007).

3.2 Socioekonomski status

Socioekonomski status povezan je s vremenom kada se postaje roditelj i veličinom obitelji. Ljudi koji rade u stručnim i polustručnim manualnim zanimanjima kao što su građevinski radnici, vozači kamiona i čuvari, ulaze ranije u brak, ranije imaju djecu i imaju više djece nego ljudi u višim i tehničkim zanimanjima. Ove dvije skupine razlikuju se i po odgojnim vrijednostima i očekivanjima. Na pitanje o osobnim kvalitetama koje žele kod svoje djece, roditelji niskog socioekonomskog statusa naglašavaju vanjske karakteristike kao što su pristojnost, urednost, poslušnost i čistoća. S druge strane, roditelji visokog socioekonomskog statusa naglašavaju važnost psiholoških osobina, poput sreće, znatiželje, kognitivne i socijalne zrelosti te vlastitog usmjeravanja (Duncan i Magnusson, 2003; Hoff, Laursen i Tardiff, 2002; Tudge i sur., 2000; sve prema Berk, 2015). Ovakve su razlike primjetne i u obiteljskim interakcijama. Roditelji sa visokim socioekonomskim statusom više razgovaraju, čitaju i stimuliraju svoju djecu na druge načine. Sa starijom djecom postavljaju više razvojne ciljeve, služe se toplom komunikacijom, objašnjavanjem te verbalnim pohvalama. U kućanstvima nižeg socioekonomskog statusa češće su kritike, naredbe i fizičko kažnjavanje (Bradley i Corwyn, 2003; prema Berk, 2015). Takvi se roditelji osjećaju nemoćno u svojim odnosima izvan kuće, Tako se, na primjer, na poslu moraju pridržavati pravila drugih koji su na poziciji moći i autoriteta. Zbog toga, kada su kod kuće, njihova interakcija s djecom duplicira ta iskustva, ali su u ovom slučaju oni ti koji imaju autoritet. S druge strane, roditelji višeg socioekonomskog statusa obično imaju više kontrole nad svojim životima. Na poslu su naučili

donositi neovisne odluke i uvjeriti druge u svoja gledišta pa će zbog toga vjerojatno i djecu kod kuće učiti te vještine (Greenberger, O'Neil i Nagel, 1994; prema Berk, 2015).

Imućni se roditelji čija zanimanja donose visoke prihode, bez obzira na veće bogatstvo i materijalno bogatstvo, ne upuštaju prečesto u obiteljsku interakciju i roditeljstvo kakvo potiče zdrav razvoj. Istraživači su u nekoliko istraživanja pratili mlade koji su tijekom adolescentskih godina živjeli u imućnijim dijelovima grada (Luthar i Latendresse, 2005a; prema Berk, 2015). Do sedmog razreda osnovne škole mnogi su se ponašali problematično, a takvo se ponašanje u srednjoj školi pogoršalo. Ocjene su im bile loše te su se upuštali u zlorabu alkohola i droga više od vršnjaka niskog socioekonomskog statusa (Luthar i Becker, 2002; prema Berk, 2015). Nadalje, konzumacija i zloraba droga kod djece višeg socioekonomskog statusa povezana je s anksioznošću i depresijom, što ukazuje na to da bogati mladi drogu uzimaju kako bi sami sebe izliječili, što predviđa trajnu zlorabu (Luthar i Sexton, 2004; prema Berk, 2015). Imućna djeca primjer su slabijeg nadzora i emocionalne bliskosti s roditeljima, jer njihovi roditelji vode profesionalno i društveno zahtjevne živote. Gotovo su jednako fizički i emocionalno nedostupni svojoj djeci kao i oni koji se nose s teškim financijskim problemima. Također, ovi roditelji često imaju pretjerane zahtjeve za postignućem, koji nisu u skladu sa djetetovim mogućnostima ili željama (Luthar i Becker, 2002; prema Berk, 2015). Jednostavna rutina kao što je večera s roditeljima, i imućnim i mladima niskog socioekonomskog statusa, može pomoći u smanjenju poteškoća prilagodbe (Luthar i Latendresse, 2005b; prema Berk, 2015).

S druge strane, kad u obitelji zavlada siromaštvo, učinkovito roditeljstvo i razvoj djece su pod velikom prijetnjom. Stresne situacije koje prate siromaštvo, postupno oslabljuju obiteljski sustav. Neke su od briga kroz koje siromašni roditelji svakodnevno prolaze gubitak socijalne pomoći i naknade za nezaposlene, kvar auta, računi, krađa imovine i tako dalje. Ukoliko se broj ovakvih kriza povećava, roditelji postaju depresivni i razdražljivi te se zbog toga povećava broj neprijatnih interakcija, a samim time pati i razvoj djece (Conger i Donnellan, 2007; Evans, 2006; Mistry i sur., 2004; sve prema Berk, 2015). Kako navodi Berk (2015), osim sukoba i stresa, osiromašena okolina i smanjena roditeljska uključenost jako loše utječu na emocionalnu i kognitivnu dobrobit djece. Siromaštvo koje započinje rano i koje traje, ima jako loš utjecaj na mentalno i tjelesno zdravlje, inteligenciju i školski uspjeh.

3.3 Etnička pripadnost

Roditelji iz različitih etničkih manjima često koriste različite odgojne postupke i vjerovanja koji odražavaju kulturalne vrijednosti i obiteljski kontekst. Tako na primjer kineski roditelji svoje roditeljstvo opisuju manje toplim i više kontrolirajućim. Uskraćuju pohvale jer vjeruju da one rezultiraju lošom motivacijom za dijete (Chao, 1994; Chen, 2001; prema Berk, 2015). Kineski roditelji izražavaju ljubav i brigu te koriste discipliniranje i indukciju usmjerenu na razgovor i objašnjavanje, ali češće posrame dijete koje se loše ponaša, uskraćuju im ljubav i koriste tjelesno kažnjavanje (Jose i sur., 2000; Schwalb i sur., 2004; Wu i sur., 2002; sve prema Berk, 2015). Kada roditelji pretjeraju s ovakvim postupcima, djeca pokazuju negativne ishode kao što su anksioznost, depresija i agresivno ponašanje (Bradford i sur., 2003; Nelson i sur., 2005, 2006a, 2006b; Nelson, 2006; Wang, Pomerantz i Chen, 2007; sve prema Berk, 2015). S druge strane, u latinoameričkim obiteljima, obiteljima azijskih pacifičkih otoka i karipskim obiteljima afričkog i istočnoindijskog porijekla, čvrsto se inzistira na poštovanju roditeljskog autoriteta i roditeljske topline. Na taj način pogoduje se poticanju kompetencija i snažnih osjećaja obiteljske vjernosti (Harrison i sur., 1994; Roopnarine i Evans, 2007; prema Berk, 2015).

Kada kažemo obitelj, većina ljudi misli na zajednicu majke, oca i jedno ili više djece. No karakteristike obitelji su se promijenile. Tako na primjer obitelj može imati oba prirodna roditelja, posvojitelje ili pak može biti jednoroditeljska (Martin i Colbert, 1997; prema Mrnjavac, 2014). Samohrani roditelji su roditelji koji za dijete brinu sami, bez prisustva drugog roditelja. Razlog odsutnosti drugog roditelja može biti razvod, rođenje djeteta izvan braka ili pak smrt (Raboteg-Šarić, Pećnik i Josipović, 2003).

3.4 Utjecaj razvoda na razvoj djeteta

Razvod braka jedan je od najstresnijih događaja koji može zadesiti obitelj. Prema Klarin (2006) Hagestad i Smyer (1982., navodi Duck, 1998) najprije je bitno poznavati i razlikovati motive sklapanja braka. Autori ističu tri razloga zbog kojih ljudi odlučuju stupiti u brak. To su ljubav partnera, prihvaćanje uloge supružnika kao partnera te želja za dijeljenjem vlastite svakodnevice. Ukoliko jedan od ta tri motiva nedostaje, to može biti razlog prekida braka. Rastava može biti mirna ili pak bučna (Duck, 1998.; prema Klarin, 2006). Mirnom rastavom smatramo onu koja se desi sporazumno između dvoje supružnika. Sporazumni raskid obično podrazumijeva uzajaman nedostatak emocija, odvojeno obavljanje svakodnevnih rutina ili odvajanje od uloge supruga/supruge. S druge strane, bučna rastava ne podrazumijeva raskid

prema ovim kriterijima. Kod takve vrste rastave obično jedan od supružnika i dalje voli drugog ili nedostaje uloga supružnika kod jednog partnera (Klarin, 2006). Djeca razvedenih roditelja gotovo trećinu svog djetinjstva provode u kućanstvima s jednim roditeljem. Razvod za mnoge donosi nove obiteljske odnose. Oko 2/3 razvedenih roditelja odluči se ponovno vjenčati (Hetherington i Kelly, 2002; prema Berk, 2015). Ovi brojevi dokazuju kako je razvod braka prijelaz koji dovodi do raznih životnih promjena, kao što su smještaj i prihodi te obiteljske uloge i odgovornosti. Od 1960-ih mnoga su istraživanja govorila kako je razvod stresan za djecu, no veliku ulogu imaju i individualne razlike djece (Hetherington, 2003; prema Berk, 2015). Kako navodi Berk (2015), važni čimbenici koji utječu na to kako će djeca podnijeti razvod jesu karakteristike djeteta, psihičko zdravlje roditelja koji ima skrbništvo i socijalna podrška unutar obitelji i zajednice. Gottman (1998; prema Brajša-Žganec 2003), navodi kako su istraživanja, koja su rađena na odraslima koji su kao djeca doživjeli razvod braka roditelja, pokazala su da su djeca razvedenih roditelja više bili pod stresom od onih koji nisu prolazili kroz razvod roditelja. Kao odrasle osobe djeca razvedenih roditelja doživljavaju manjak zadovoljstva s obitelji i prijateljima, više anksioznosti te više negativnih životnih događaja.

Roditelji od samog početka razvoda mogu pomoći djeci načinom na koji im priopće svoju odluku o razvodu. Mnogi smatraju da djecu time ne treba opterećivati jer su mala pa ionako neće shvatiti. Na taj se način ostavljaju puno više prostora interpretaciji u kojoj djeca krive sebe za razvod braka roditelja. Kako bi se to izbjeglo, važna je izravnost i objašnjenje situacije na način koji je primjeren djetetovoj dobi. Idealno bi bilo kad bi roditelji zajedno izvijestili dijete o razvodu i naglasili mu da ono ništa nije krivo te da će ga i dalje voljeti oba roditelja. Ukoliko se razvod događa u ranoj dobi djeteta, bilo bi dobro da roditelji ne zatrpavaju dijete sa previše informacija jer će na taj način dijete biti zbunjeno. (Smerić Pecigoš, 2007) Najprije mu jednostavnim, iskrenim i konkretnim riječima reći što se događa i što ga očekuje (Brajković, 2007), dok će više informacija dodavati u kasnijim razgovorima koji će slijediti s godinama. Važno je da roditelji prate dijete i promjene s djetetom koje se događaju u vrijeme razvoda. U tome im mogu pomoći oni koji dolaze s djetetom u kontakt. To su posebice djelatnici vrtića pa je stoga važno da ih roditelji upoznaju sa situacijom kako bi zajedno mogli pratiti eventualne promjene kod djece (Smerić Pecigoš 2007).

Obitelji s jednim roditeljem često se suočavaju s više poteškoća nego one s dva roditelja. Jednoroditeljske obitelji, u većini slučajeva, imaju manje potencijala u područjima zadovoljavanja djetetovih potreba. Razlog tome je manji broj odraslih koji se posvećuju djeci

u zadovoljavanju njihovih bioloških, ali i emocionalnih, psiholoških i socijalnih potreba. Što se tiče materijalnog statusa, on je također slabiji nego kod dvoroditeljske obitelji. Socijalni status im je također nepovoljniji, a u mnogim sredinama još uvijek vlada diskriminacija članova obitelji s jednim roditeljem. Zbog svega navedenog takve obitelji trebaju posebnu brigu društva, koje se ne bi smjelo samo oglušiti, već bi trebalo reagirati na ovaj problem (Janković, 2008). Utjecaj jednoroditeljskih obitelji na dijete zahtijeva dodatna istraživanja. Ono što dosadašnja istraživanja navode je da takve obitelji utječu na razvoj djece. Nedostaci do kojih kod djece s jednoroditeljskom obitelji dolazi jesu problemi s ponašanjem i društvenim odnosima, niža akademska postignuća, nisko samopouzdanje te otežana emocionalna prilagodba (Amato, 1993; prema Mrnjavac, 2014). Neka su istraživanja pokazala da majke u obiteljima s jednim roditeljem imaju manje zahtjeva za djecu te ih manje kontroliraju (Thomson i Mc Lanahan, 1992; prema Mrnjavac, 2014). Većina istraživanja ipak zanemaruje posredne utjecaje na dječji razvoj kao što su cjelovita odgovornost koju mora preuzeti samo jedan roditelj, konflikti među bivšim supružnicima, borba za skrbništvo i posjete, smanjenje kontakta s rodbinom i prijateljima, promjena mjesta boravka pa samim time i vrtića ili škole (Amato, 2000; prema Mrnjavac, 2014).

Neposredne posljedice razvoda

Obiteljski se sukobi najčešće javljaju u vrijeme razvoda kada roditelji pokušavaju riješiti situacije oko djece i vlasništva. Kućanstva koja vode majke često doživljavaju pad u prihodima. U državama kao što su Sjedinjene Države i Kanada, mnoge razvedene majke s djecom živi u siromaštvu, a od očeva dobivaju manje od punog iznosa alimentacije ili čak ne dobivaju ništa (Children's Defense Fund, 2006; Statistics Canada, 2007; sve prema Berk, 2015). Prijelaz između braka i razvoda obično majke dovodi u stresno, depresivno i anksiozno stanje što uzrokuje neorganizirane obiteljske situacije. Smanjenje dobrobiti najveće je kod majki sa malom djecom (Hope, Power i Rodgers, 1999; Williams i Dunne-Bryant, 2006; sve prema Berk, 2015). Najčešće se gube dotadašnje rutine kao što su redoviti obroci i vrijeme spavanja, kućanski poslovi te zajedničko provođenje vremena u aktivnostima djece i roditelja (Hetherington i Kelly, 2002; prema Berk, 2015). Povećan broj siromašne djece i žena najčešće je vidljiv kod jednoroditeljskih obitelji. Rizik od siromaštva takvih obitelji je iznadprosječan u mnogim europskim zemljama, dok su stope siromaštva djece navedenih obitelji četiri puta veće od obitelji s dvama roditelja (Šućur, 2001; prema Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010; prema Berk, 2015).

Reakcije djece na razvod ovise o dobi djece te o temperamentu i spolu. Kognitivna nezrelost mlađe djece otežava im razumijevanje razloga zbog kojeg su se njihovi roditelji odlučili na razvod. Nerijetko zatim krive sebe i vjeruju da je to znak da ih oba roditelja mogu napustiti. Zbog toga je vjerojatnije da će mlađa djeca biti anksioznija, ljuća i plašljivija od starije. Starija djeca bolje mogu razumjeti razloge razvoda svojih roditelja. Zbog toga su, kako navodi Hetherington (1999; prema Berk, 2015), neka od najstarije djece u obitelji, često spremna preuzeti kućanske zadatke, brigu i zaštitu mlađe braće i sestara te davati emocionalnu podršku majci. S druge strane, mnoga starija školska djeca također doživljavaju depresivna raspoloženja te se upuštaju u nepoželjne aktivnosti s vršnjacima kao što su izostajanje iz škole ili rana seksualna aktivnost (D'Onofrio i sur., 2006; Hetherington i Stanley-Hagan, 1999; sve prema Berk, 2015). Što se tiče temperamenta, neadekvatno roditeljstvo i stresne životne situacije povećavaju probleme djece teškog temperamenta (Lengua i sur., 2000; prema Berk, 2015). Kad govorimo o reakcijama ovisno o spolu, Amato (2001; prema Berk 2015), navodi kako su djevojčice te koje ponekad odgovaraju internaliziranim reakcijama poput plakanja, samokritičnosti i povlačenja. Oba spola često privlače pažnju zahtjevima i emocionalno nekontroliranim ponašanjima. No, u obiteljima u kojima majka ima skrbništvo, nešto je veći rizik da će dječaci biti akademski, ponašajno i emocionalno problematični.

Dugoročne posljedice razvoda

Amato (2001; prema Berk 2015), tvrdi kako većina djece pokazuje poboljšanu prilagodbu dvije godine nakon razvoda. Bez obzira na to, djeca razvedenih roditelja, u usporedbi s onima čiji su roditelji bili u stalnom braku, postižu nešto niže rezultate na školskom uspjehu, socijalnim kompetencijama, samopoštovanju te češće imaju probleme u ponašanju i emocionalnim problemima. Wolfinger (2000; prema Berk, 2015), navodi da će djeca teškog temperamenta, koja su bila dio obiteljskog sukoba, vjerojatnije napustiti školu, biti depresivna i antisocijalna. Osim toga, mladi ljudi čiji su se roditelji rastavili pokazuju više stope rane seksualnosti i adolescentskog roditeljstva. Najvažniji činitelj u pozitivnoj prilagodbi nakon razvoda jest učinkovito roditeljstvo, to odnosno koliko se dobro roditelj koji ima skrbništvo, nosi s stresom i štiti dijete od obiteljskih sukoba, te koji se odgojni stil koristi (Leon, 2003; Wolchik i sur., 2000; prema Berk, 2015). Ukoliko je skrbnik majka, jako je bitan i kontakt s ocem. Čest kontakt s ocem najčešće se viđa u obiteljima u kojima je odnos djeteta i majke pozitivan i u kojima je cilj razvedenih roditelja biti učinkovit suroditelj, koji za dobrobit djeteta komuniciraju i međusobno se podržavaju u roditeljskim ulogama (Dunn, 2004a; prema Berk, 2015). Dobar odnos s ocem djevojčice štiti od nesretnih romantičnih veza

i rane seksualne aktivnosti. Neka istraživanja pokazuju da su za sinove bolje posljedice ako je otac roditelj sa skrbništvom, zbog ekonomske sigurnosti i većega autoriteta (Clarke-Stewart i Hayward, 1996; McLanahan, 1999; prema Berk, 2015). Iako razvod može biti bolan i stresan za djecu, ostajanje u obitelji punoj sukoba mnogo je gore (Greene i sur., 2003; Strohschein, 2005; sve prema Berk, 2015).

3.5 Ostali čimbenici utjecaja na obitelj

Veličina obitelji

1960-ih godina prosječan broj djece po sjevernoameričkom paru bio je 3,1. Trenutno on iznosi između 1,3 i 1,8 (Statistics Canada, 2007g; U.S. Census Bureau, 2007b, 2008; sve prema Berk, 2015). Berk (2015) navodi kako je glavni razlog pada, osim učinkovite kontracepcije, taj što je veličina obitelji s jednim ili dvoje djece kompatibilnija s odlukom žena da podijele energiju između posla i obitelji. Osim toga, prevlasti obitelji manje veličine pridonosi to što mnogi parovi odgađaju rađanje djece tako dugo dok se profesionalno ne dokažu i dok se ekonomski ne osiguraju. Nadalje, ulogu u tome ima i bračna nestabilnost; mnogo se parova razvede prije nego li imaju djecu.

Što se tiče odrastanja s braćom i sestrama, Dunn (2004b; prema Berk, 2015) navodi da, bez obzira na smanjenje veličina obitelji, većina europske i sjevernoameričke djece ima barem jednog brata ili sestru. Za predškolsku je djecu dolazak bebe u obitelj ponekad teško iskustvo. Ona postaju svjesna da sada moraju dijeliti ljubav i pažnju svojih roditelja, zbog čega često postanu zahtjevniji i ne žele se odvajati od roditelja (Baydar, Greek i Brooks-Gunn, 1997; Teti i sur., 1996; sve prema Berk, 2015). Bez obzira na to starija djeca pokazuju i ljubav i suosjećajnu brigu ljubeći i mazeći bebu, pomažu i dijele igračke sa mlađom braćom i sestrama. Do kraja bebine prve godine, braća i sestre provode puno vremena zajedno (Dunn i Kendrick, 1982.; prema Berk, 2015) dok tijekom druge godine mlađa djeca počinju imitirati stariju te se uključuju u igru s njima (Barr i Hayne, 2003; prema Berk, 2015). U srednjem djetinjstvu obično se povećava suparništvo između braće i sestara. Djeca s vremenom počinju sudjelovati u sve više aktivnosti u kojima ih onda roditelji uspoređuju. Dijete koje dobiva manje roditeljske ljubavi i manje materijalnih resursa, a više neodobravanja, vjerojatnije će pokazivati slabiju prilagodbu tijekom vremena (Dunn, 2004b; Tamrouti-Makkink i sur., 2004; prema Berk, 2015). Usporedba braće i sestara najčešća je kod istospolne djece bliske i po dobi. To rezultira svađama, antagonizmom i poteškoćama u prilagodbi. Ovaj efekt posebno dolazi do izražaja kad je roditeljstvo grubo i hladno (Feinberg i Hetherington, 2001.; prema

Berk, 2015). Kako bi braća i sestre uživali u svim prednostima koje jedni drugima donose, bitno je roditeljsko poticanje toplih i obzirnih veza među braćom i sestrama. Što je njihov odnos pozitivniji, to će se više jedni drugima obraćati za emocionalnu podršku pa će svađe rješavati konstruktivno (Howe i sur., 2001; Ram i Ross, 2001.; sve prema Berk, 2015). U adolescenciji se odnos braće i sestara, poput odnosa roditelja i djeteta, prilagođava razvoju. Mlađi braća i sestre počinju manje prihvaćati usmjeravanja starijih i postaju dovoljni sami sebi. S druge strane, adolescenti se više uključuju u prijateljstva i romantične veze pa zbog toga ulažu manje vremena u svoju braću i sestre. Zbog toga odnosi između braće i sestara često postaju manje intenzivni i u pozitivnim i u negativnim osjećajima (Hetherington, Henderson i Reiss, 1999; Kim i sur., 2006.; sve prema Berk, 2015). Bez obzira na smanjeno druženje, privrženost među braćom i sestrama, te bliskost s roditeljima, odnosi s braćom i sestrama ostaju snažni za većinu mladih ljudi (Kim i sur., 2006; prema Berk, 2015).

Kako navodi Falbo (1992; prema Berk 2015), odnos između braće i sestara donosi mnoge dobrobiti, ali bez obzira na to, on nije ključan za zdrav razvoj. Protivno popularnom vjerovanju jedinci nisu razmaženi, već su u nekim stvarima čak u prednosti. Sjevernoamerička djeca koja odrastaju u obitelji s jednim djetetom imaju veći uspjeh u školi te više samopoštovanje i motivaciju za postignuće pa samim time stječu više razine obrazovanja. Jedan od razloga je taj što su jedinci povezani s roditeljima koji zbog toga mogu vršiti veći pritisak za uspjehom. Osim toga, jedinci imaju jednako kvalitetna i bliska prijateljstva kao i djeca koja imaju braću, no malo su slabije prihvaćena u vršnjačke grupe. Razlog tome može biti to što nisu imali mogućnost naučiti učinkovite strategije rješavanja sukoba kroz interakciju sa braćom i sestrama (Kitzmann, Cohen i Lockwood, 2002; prema Berk, 2015). Yang (2008; prema Berk 2015), navodi kako je država, koju već više od dva desetljeća karakteriziraju jedinci, Kina. Kina u urbanim područjima strogo provodi politiku obitelji s jednim djetetom te na taj način kontrolira rast populacije. Jedinci su, u usporedbi s vršnjacima koji imaju braću i sestre, napredniji u kognitivnom razvoju te u školskom uspjehu (Falbo i Poston, 1993; Jiao, Ji i Jing, 1996; Yang i sur., 1995; sve prema Berk, 2015). Majke djeci jedincima osiguravaju kontakt s bratićima i sestričnima koji se smatraju braćom i sestrama, pa je to jedan od razloga što se jedinci, kad su u pitanju socijalne vještine i prihvaćanje vršnjaka, ne razlikuju od vršnjaka s braćom i sestrama (Hart, Newell i Olsen, 2003; prema Berk, 2015).

Posvojiteljske obitelji

Odrasli koji su neplodni, stariji i samci, ili oni koji bi potomcima vjerojatno prenijeli neki genetski poremećaj, ali žele djecu, sve se češće odlučuju za posvajanje. Čak i oni koji imaju vlastitu djecu ponekad odluče proširiti svoju obitelj posvajanjem. S obzirom na to da manje nevjenčanih mladih roditelja daje djecu na posvajanje nego što su to radili u prošlosti, dostupnost zdravih beba se smanjila. Zbog toga sve više ljudi u Sjevernoj Americi i zapadnoj Europi posvajaju djecu iz drugih zemalja ili prihvaćaju djecu koja su prošla dojenačku dob ili imaju razvojnih poteškoća (Schweiger i O' Brien, 2005; prema Berk, 2015). Posvojena djeca i adolescenti u većini slučajeva imaju više emocionalnih poteškoća i poteškoća u učenju nego druga djeca, bez obzira na to jesu li rođeni u državi svojih posvojitelja. Ta se razlika sve više povećava s povećanjem dobi djece u vrijeme posvojenja (Brodzinsky i Pinderhughes, 2002; Nickman i sur., 2005; van IJzendoorn, Juffer i Poelhuis, 2005; sve prema Berk, 2015). Postoje mnogi razlozi zbog kojih su djeca dana na posvojenje. U nekim se slučajevima biološka majka možda nije mogla brinuti za dijete zbog problema kao što su alkoholizam ili teška depresija. Osim toga, možda je doživjela stres i loše se hranila ili je imala neadekvatnu medicinsku skrb tijekom trudnoće. Konačno, posvojitelji i djeca koja nisu genetski povezana, manje su slični po ličnosti i inteligenciji od onih koji su u biološkom srodstvu. Takve razlike mogu ugroziti obiteljski sklad (Berk, 2015). Bez obzira na te rizike, većina djece koja je posvojena razvije se dobro, a ona koja su prije imala probleme obično ubrzano napreduju (Bimmel i sur., 2003; Johnson, 2002; prema Berk, 2015). Problem koji se često javlja do adolescencije i koji često otežava nerazriješena znatiželja su vlastiti korijeni. Dok neki imaju teškoće s prihvaćanjem činjenice da nikad neće upoznati biološke roditelje, druge brine što će poduzeti ukoliko se njihovi biološki roditelji nenadano pojave (Grotevant i Kohler, 1999; prema Berk, 2015). Bez obzira na zabrinutost oko svog porijekla, većina posvojene djece je u odrasloj dobi optimistična i dobro prilagođena (Nickman i sur., 2005; Thomas i Tessler, 2007; sve prema Berk, 2015).

Homoseksualne obitelji

Rezultati istraživanja pokazuju kako su homoseksualni roditelji, u odnosu na heterogene, jednako, ako ne i više, djelotvorni i predani u odgoju (Bos i sur., 2007; Tasker, 2005; prema Berk, 2015). Bez obzira na to jesu ili rođeni, začeti donorskom inseminacijom ili posvojeni, djeca homoseksualaca se u mentalnom zdravlju, rodnom identitetu ili vršnjačkim odnosima ne razlikuju od djece heteroseksualaca (Allen i Burrell, 1996; Flaks i sur., 1995; Golombok i Tasker, 1996; sve prema Berk, 2015). Što se tiče seksualne orijentacije, Tasker

(2005; prema Berk 2015), navodi kako gotovo sva istraživanja zaključuju da se djeca homoseksualnih roditelja ne razlikuju od druge djece te da ih je većina heteroseksualna. Neki nalazi ipak pokazuju da djeca iz homoseksualnih obitelji neko određeno vrijeme eksperimentiraju s partnerima različitog spola (Bos, van Balen i van den Boom, 2004; Stacey i Biblarz, 2001, sve prema Berk, 2015). Najveća briga homoseksualnih roditelja jest da će im djeca biti osuđivana zbog seksualne orijentacije njihovih roditelja. Istraživanja pokazuju da je u većini slučajeva zadirivanje i zlostavljanje među vršnjacima rijetko (Tasker, 2005; prema Berk, 2015). Bez obzira na to u australskim istraživanjima gotovo je pola djece bilo zadirivano (Ray i Gregory, 2001; prema Berk, 2015).

Roditelji zlostavljači

Iako obitelj u većini slučajeva znači sigurnost i zaštitu za djecu, ponekad se može desiti suprotno. Nažalost, zlostavljanje je djece realnost koja se u nekim obiteljima dešava, te je sve češći problem (Wolfe, 1987.; prema Vasta i sur., 2005). Zlostavljanje, kao i zanemarivanje, imaju teške razvojne posljedice na djecu. Već od prve godine života, djeca koja su zlostavljana imaju usporen socijalni i kognitivni razvoj (Crittenden, 1988., Lyons-Ruth, Connell i Zoll, 1989.; prema Vasta i sur., 2005). Ti se problemi, u većini slučajeva, nastavljaju i u djetinjstvu te u adolescenciji. Neki razvojni psiholozi smatraju da ti nedostaci nastaju zbog nedostatka sigurne privrženosti s majkom. Zbog toga je velik dio novih istraživanja usmjeren na proces privrženost djece koja su bila zlostavljana ili možda pod takvim rizikom (Cicchetti i Carlson, 1989.; prema Vasta i sur., 2005). Razlikujemo dva stila brige kod majki: pretjerano stimulirajući i nedovoljno stimulirajući. Pretjerano stimulirajući stil podrazumijeva majke koje svoju djecu kažnjavaju tjelesno, aktivnim neprijateljstvom i upadom u njihov svijet. Ne žele uskladiti svoje ponašanje s ponašanjem djeteta, već tjeraju djecu da rade ono što one žele, ne shvaćajući da se na taj način usmjeravaju na vlastite potrebe, a ne na potrebe za dobrobit djeteta. S druge strane, kad govorimo o nedovoljno stimulirajućem stilu, govorimo o povlačenju i neuključenosti majki, koje je povezano s tjelesnim i emocionalnim zanemarivanjem. Ono može biti uzrok anksiozno-ambivalentnog obrasca privrženosti (Belsky i sur., 1984., Lyons-Ruth, Connell i Zoll, 1989.; prema Vasta i sur., 2005).

4. Zaključak

Obitelj je osnovna i najvažnija zajednica djetetova života. Kako će se dijete razvijati, ovisi o karakteristikama obitelji i tome kako ona funkcionira. Kada kažemo obitelj, većina ljudi zamišlja zajednicu oca, majke i djece, no okolnosti mogu biti drugačije. Različite obitelji nastaju zbog različitih faktora koji utječu na njih. Najveću ulogu u djetetovu razvoju imaju roditelji, odnosno stil roditeljstva kojemu su roditelji dosljedni u svojim odgojnim postupcima. Odgojni se postupci roditelja mijenjaju s godinama djeteta. Osim roditelja veliku ulogu u razvoju djeteta imaju bake i djedovi te odgojitelji.

Ovaj je rad potvrdio moje mišljenje o tome kakav utjecaj okolina može imati na obitelj te kako karakteristike različitih obitelji utječu na razvojne karakteristike djeteta. Vjerujem da svaka obitelj za svoje dijete želi najbolje pa tome i teži na način na koji najbolje zna, no smatram da roditeljima nedostaje malo više edukacije u ovim područjima. Edukacije bi im omogućile veću osviještenost o pogreškama koje dovode do nepoželjnih ponašanja i situacija.

5. Literatura

- Berk, L. E. (2015) *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Brajković I. (2007). Djeca i razvod. *Dijete, vrtić, obitelj*, 13(50), 20-22. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/177077>
- Brajša-Žganec, A. (2003) *Dijete i obitelj*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Cvrtnjak, I. i Miljević Ridički, R. (2015). Očevi nekad i danas. *Život i škola*, LXI (1), 113-119. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/152314>
- Čudina Obradović M. i Obradović J. (2006): *Psihologija braka i obitelji*, Zagreb: Golden Marketing - Tehnička knjiga
- Hrpka H. (2007). Odgoj psihološki sigurnog djeteta. *Dijete, vrtić, obitelj*,13(50), 36-36. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/177085>
- Janković, J. (2008) *Obitelj u fokusu*. Zagreb: **etcetera**
- Jovanović S. (2007) Razvojne posljedice različitih roditeljskih stilova odgoja. *Suvremena pitanja*, 4, 28-35. Preuzeto s <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=217584>
- Klarin, M. (2006) *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Ljubetić M. (2007) *Biti kompetentan roditelj*. Zagreb: Mali profesor
- Macuka I. (2022) Pregled suvremenih izazova u roditeljstvu. *Suvremena psihologija*, 25(1), 71-88. Preuzeto s <https://suvremena.nakladaslap.com/hr/articles/abstract/?id=2022-25-1-5>
- Miljević-Ridički (2015) *Životna prilagođenost majki i kognitivna uspješnost njihove djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Mrnjavac A. (2014) Utjecaj jednoroditeljske obitelji na emocionalne i ponašajne probleme djece predškolske dobi. *Školski vjesnik*, 63(3), 433-452. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/136091>
- Raboteg-Šarić Z., Pećnik, N., Josipović V. (2003) *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaji i stavovi*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži
- Rosić (2005) *Odgoj, obitelj, škola* Rijeka: Naklada Žagar

Smerić Pecigoš M. (2007). Obitelj nakon razvoda. *Dijete, vrtić, obitelj*, 13(50), 10-13.
Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/177067>

Vasta R., Haith M. M., Miller S. A. (2005) *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Nagrada Slap

Izjava o izvornosti završnog rada

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)